

Варцаба В.І., Кампо Г.М.

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ

У статті висвітлено основні проблеми фінансового забезпечення розвитку малого бізнесу, а саме бюджетного та кредитного фінансування, забезпечення ресурсами програм розвитку підприємництва. Проаналізовано рівень фінансової підтримки малого підприємництва державою, а також на регіональному рівні через реалізацію регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва. Здійснено оцінку деяких кредитних механізмів підтримки суб'єктів малого підприємництва в Україні.

Ключові слова: малий бізнес, розвиток, фінансове забезпечення, програми підтримки малого підприємництва.

Постановка проблеми. На фоні посилення світової економічної конкуренції, кризових явищ в економіці України, надзвичайно важливим завданням є створення режиму максимально комфортного бізнес-середовища та сприятливого клімату для залучення інвестицій та фінансового забезпечення розвитку малого бізнесу.

Поліпшення умов ведення бізнесу, підтримка підприємницької ініціативи громадян, стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів малого підприємництва, зміцнення їх фінансового стану у цілому здатні надати нові імпульси для виведення вітчизняної економіки з кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування джерел фінансового забезпечення розвитку суб'єктів малого підприємництва присвячено статтю І.А. Ломачинської [5], фінансово-економічний механізм розвитку малого підприємництва досліджено у праці К. Васьківської, І. Петрика та С.Ярмольського [3], вивченню фінансових інструментів і проблем залучення фінансових засобів в малий і середній бізнес присвячено статтю Л.В. Барбакової [2]. У.З. Ватаманок-Зелінська [4] здійснила аналіз впливу бюджетного фінансування на розвиток підприємництва. Загалом вітчизняні вчені приділяють багато уваги питанням розвитку малого бізнесу, але одна з найважливіших проблем – проблема його фінансового забезпечення в умовах обмеженості фінансових ресурсів – потребує подальшого дослідження.

Формування цілей статті. Метою статті є висвітлення проблем фінансового забезпечення розвитку малого бізнесу та пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система фінансових механізмів розвитку малого підприємництва в Україні складається з бюджетного, кредитного та механізму самофінансування (власних коштів підприємців).

За даними Держстату України, у 2012 році основним джерелом інвестування для всіх суб'єктів господарювання залишалися власні кошти, що становило 59,2 % від загального обсягу фінансування в середньому по Україні, кредити й інші зовнішні позики – 16,1%, кошти з держбюджету і місцевих бюджетів – 6,3 % і 3,2 % відповідно.

© **Варцаба Віра Іванівна**, к.е.н., доцент, завідувач кафедри фінансів і банківської справи ДВНЗ «Ужгородський національний університет», тел.: 050 502 65 05, e-mail: vira.vartsaba@gmail.com

Кампо Георгіна Михайлівна, к.е.н., доцент кафедри фінансів і банківської справи ДВНЗ «Ужгородський національний університет», тел.: 050 921 09 07, e-mail: georginakampo@gmail.com

Сьогодні в Україні фінансова підтримка підприємництва на рівні держави здійснюється через програму «Мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва», на виконання якої у Державному бюджеті України на 2013 рік було виділено 10,3 млн грн. В рамках цієї програми суб'єкти малого підприємництва мали змогу отримати кредит (середній розмір кредиту 250 тис. грн.) для відкриття власної справи або для виробництва, переробки і збуту виробленої продукції, придбання техніки, обладнання, новітніх технологій, будівництва і реконструкції виробничих приміщень. Мікрокредити надавались через Український фонд підтримки підприємництва шляхом проведення конкурсу бізнес-планів. У 2013 році Українським фондом підтримки підприємництва видано 37 мікрокредитів на суму 9,0 млн грн., з них: 20 мікрокредитів – фізичним особам-підприємцям на загальну суму 4,9 млн грн, 17 – юридичним особам на загальну суму 4,1 млн грн [1].

На регіональному рівні підтримка розвитку малого підприємництва здійснюється через реалізацію регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва. Головним завданням програм у сфері фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки є об'єднання фінансових можливостей всіх джерел підтримки малого підприємництва в регіоні та створення механізмів ефективного цільового використання виділених фінансових ресурсів. На їх реалізацію місцевими органами виконавчої влади передбачалося спрямувати кошти у загальній сумі 165,7 млн грн. Відповідними рішеннями рад АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя у 2013 році було затверджено обсяги на реалізацію заходів зазначених програм у сумі 53,6 млн грн, що становить 32,3 % від запланованого обсягу фінансування. Зазначений обсяг затвердженого фінансування програмних заходів на 42,7 % більший, порівняно з 2012 роком, у якому він становив 30,7 млн грн [1].

Найбільші обсяги фінансування на виконання регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва були затверджені в бюджетах м. Київ – 30,0 млн грн, АР Крим – 4,45 млн грн, Одеської області – 3,85 млн грн, Чернігівської області – 2,45 млн грн., Сумської області – 2,3 млн грн, Кіровоградської та Івано-Франківської областей – по 1,5 млн грн.

Найменші обсяги фінансування регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва було затверджено у Дніпропетровській області – 84,4 тис. грн, м. Севастополь – 115,0 тис. грн,

Херсонській області – 150,0 тис. грн та Рівненській області – 160,0 тис. грн, у Закарпатській області – 246,0 тис. грн.

У деяких областях на фінансування регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва протягом 2013 року так і не були затверджені відповідні обсяги коштів на реалізацію передбачених заходів (Київська, Луганська, Полтавська, Тернопільська області).

У 2013 році з обласних бюджетів, бюджетів Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя на реалізацію заходів регіональних програм та місцевих програм розвитку підприємництва витрачено 21,7 млн грн, що на 22,1 % більше у порівнянні з 2012 роком, в якому загальний обсяг використання коштів становив 14,9 млн грн [1].

Так, у структурі фінансування програмних заходів АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя провідне місце займає фінансування бізнес-проектів на поворотній основі, пільгове кредитування – 28,4 %. На навчально-методичну роботу направлено 3,2 % коштів від загального затвердженого обсягу, на виставкові заходи, видання інформаційних бюлетенів, проспектів, довідників – 12,4 %, створення нових об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва та поповнення статутного та оборотного фондів вже існуючих об'єктів – 6,6 %, компенсацію відсотків за банківськими кредитами – 0,8 %, інші заходи – 48,6 %.

Необхідно відмітити, що протягом 2013 року зберігалася значна диспропорція в обсягах фактичного фінансування заходів регіональних програм розвитку малого і середнього підприємництва.

У Донецькій, Запорізькій, Рівненській, Одеській областях у звітному періоді на реалізацію програмних заходів використано близько 90 % запланованих коштів.

У м. Києві на виконання заходів регіональної програми підтримки розвитку малого і середнього підприємництва у 2013 році було заплановано використати із обласного бюджету 30 000,0 тис. грн, фактично було використано – 0,17 % від цього обсягу (50,0 тис. грн). У Сумській області передбачалося використати із обласного бюджету 2 000,0 тис. грн, а фактично було використано – 25,0 % (500,0 тис. грн), в АР Крим відповідно – 4 448,1 тис. грн – 11,8 % (522,9 тис. грн) [1].

Отже, держава надає фінансову допомогу для розвитку малого та середнього підприємництва, проте не відстежує ефект від освоєння такої допомоги обраними суб'єктами господарювання у масштабах економіки країни. Зокрема реалізація та поширення практики мікрокредитування вважаються успішними у разі освоєння виділених ресурсів з державного бюджету згідно з отриманими заявками та/чи проведеними конкурсами на отримання такої допомоги. У 2013 р. мікрокредити видано 40 малим підприємствам і фізичним особам-підприємцям (9,78 млн грн) [7], нефінансову допомогу (консультації, навчання, рекація на звернення та скарги) надано понад 5,68 тис. суб'єктам господарської діяльності з понад 3,16 млн малих та середніх підприємств, що працюють в Україні (понад 11 тис. реєструвалося щомісяця).

Ця проблема має такі наслідки: по-перше, не-ефективний розподіл наявних ресурсів без належного уявлення, де така допомога отримує найбільшу від-

дачу для економіки; по-друге, нездатність оцінити ефективність будь-якої державної допомоги узагалі в її адресній формі.

Отже, можна дійти висновку, що програми підтримки і розвитку малого підприємництва поступово перетворилися на набір типових заходів, щорічно здійснюваних державними і регіональними органами без значущих кінцевих результатів, немає кореляції між впровадженням заходів цих програм і параметрами розвитку підприємницького сектору.

Необхідна нова методологія програмування розвитку підприємницького сектору, до речі, в цілому, а не тільки сегмента малого підприємництва. Тут важливі як заходи, пов'язані з наведенням порядку при реалізації планових заходів (або розвитку повноцінних систем контролю витрат бюджетних коштів, у тому числі і навіть самими підприємцями), так і більш глибокий аналіз безпосередньо самих програм. За своєю суттю, посилення контролю і прозорості бюджетних фінансових потоків є елементом побудови нормально діючого системного зворотного зв'язку.

Програми розвитку підприємництва, відповідно до визначених суспільних цілей, вимагають для своєї реалізації особливого забезпечуючого механізму. Основне призначення цього механізму полягає у створенні концепції, лінії діяльності органів влади, при якій цілі розвитку підприємництва узгоджуються з можливостями регіону та держави й обмеженнями, що створює зовнішнє середовище [8].

Розглянемо кредитні механізми підтримки суб'єктів малого і середнього підприємництва.

Основними інститутами, орієнтованими на надання фінансових послуг суб'єктам малого та середнього підприємництва в Україні, є комерційні банки, інститути державної фінансової підтримки малого підприємництва, інститути спільного інвестування, лізингові й факторингові компанії та мікрофінансові інститути (кредитні спілки, ломбарди та ін.).

Відповідно до результатів опитування банків, яке проводив Центр соціально-економічних досліджень – «CASE Україна» у травні-червні 2013 року, обсяг портфеля кредитів малому та середньому бізнесу в 2012 році у більшості банків був знижений на 30 % і більше, порівняно з передкризовим 2008-м роком. Банки підтверджують, що їх вимоги до фінансового стану та застави від малих і середніх підприємств-позичальників стали жорсткішими, вони значно частіше відмовляють таким клієнтам у наданні кредитів порівняно з докризовим періодом, при цьому частка кредитів на розвиток бізнесу зменшилася.

У 2012 році 276 існуючих в Україні небанківських фінансових компаній надали фінансових кредитів за рахунок власних коштів на 919,4 млн грн, послуг з фінансового лізингу – на 1,6 млн грн.

На кінець 2012 року в Україні 617 кредитних спілок володіли кредитним портфелем у розмірі 2 531 млн грн, 466 ломбардів надали 8 331,6 тис. фінансових кредитів на суму 6 504,2 млн грн.

В Україні існують наступні види комерційних кредитів:

- кредит готівкою під заставу і без застави;
- мікрокредити приватним підприємцям для розвитку бізнесу під заставу (при цьому сума кредиту залежить від оціночної вартості майна, що під заставою);

- експрес-кредити підприємцям-початківцям, готівкою, до 3 років, без застави;
- кредити на придбання нового або вживаного автотранспорту для суб'єктів підприємницької діяльності, під заставу цього ж автотранспорту;
- кредити для підприємств агропромислового комплексу;
- кредити на придбання обладнання.

Слід зазначити, що з 25 лідерів ринку фінансових послуг для підприємців лише 3 фінансових установи працює на ринку кредитування обладнання і лише 8 банків мають окремі програми бізнес-позик на обладнання.

Кредитні ставки в Україні по різних видах кредитів коливаються від 16 до 30 %.

Більш дешеве фінансування за ставками, ніжчими за ринкові, український малий і середній бізнес може одержати від європейських структур за рахунок відкриття так званих міжнародних кредитних ліній. Так, наприклад, Німецько-український фонд (НУФ), заснований у 1999 році Німецьким банком розвитку (KfW), Національним банком України та Кабінетом Міністрів України, за 2011–2012 роки надав кредити 523 малим і середнім підприємствам на суму 42,7 млн євро та 30 млн. грн. відповідно (в середньому за ставками 17-19 %). Наприкінці 2012 року було погоджено надання ще 10 млн євро для кредитування малих і середніх підприємств. Програма кредитування мікро-, малого та середнього підприємництва, що фінансується Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР), передбачає надання 100 млн євро на кредитування малого та середнього бізнесу. Ці програми реалізуються шляхом надання ресурсів банкам – партнерам, які, в свою чергу, видають позики під нижчі за ринкові відсотки підприємствам малого та середнього бізнесу.

Однак обсяг кредитних ресурсів міжнародних інститутів і фондів, як правило, обмежений через високі валютні ризики і, як наслідок, більш жорсткі вимоги до ведення бізнесу потенційних позичальників, оцінки його кредитоспроможності й застави. Крім того, досить вузьке коло банків беруть участь у таких проектах, а також дуже обмежені види діяльності підприємств, які могли б розраховувати на одержання таких кредитів.

У цілому розвиток системи кредитування малого бізнесу з боку комерційних банків в нашій країні стикається з багатьма проблемами, серед яких:

- високі відсоткові ставки по кредитах;
- недостатність стартового капіталу у підприємців;
- відсутність необхідного заставного забезпечення у малих підприємств;
- короткі строки погашення кредиту;
- непрозора і недостовірна звітність й низька фінансова грамотність керівників малих підприємств;
- відсутність якісних бізнес-планів;
- відсутність фінансової та бухгалтерської звітності;
- низька частка у підприємців власного капіталу (у окремих випадках 5-15%);
- відсутність кредитної історії у підприємців-початківців (стартапів);

- невідповідність фінансової звітності підприємців, які працювали за спрощеною системою оподаткування, вимогам банків (у цьому випадку можливе надання кредиту як фізичній особі, під заставу);
- неплатоспроможність деяких підприємців;
- законодавча неврегульованість на ринку мікрофінансування.

У випадку виникнення складнощів з отриманням кредиту підприємець може одержати невеликі суми (до 10 тис. дол. США) як фізична особа, однак у цьому випадку процентні ставки по кредиту вже будуть значно вищими – від 40 до 60 % річних.

Враховуючи структуру сектору малого підприємництва в Україні, переважну більшість якого становлять фізичні особи-підприємці, важливим механізмом фінансової підтримки підприємців (особливо для початківців) є мікрофінансування.

Механізм мікрофінансування в усьому світі вважається одним з найбільш перспективних та ефективних напрямів кредитування, особливо для підтримки підприємців-початківців. Мікрофінансові організації готові кредитувати позичальника з нульового стажу бізнес-діяльності, тобто тоді, коли банк вважає ризики кредитування занадто високими. Інший напрям, де мікрофінансові організації дуже затребувані, – це малі міста, селища, тобто ті населені пункти, де банківська інфраструктура або відсутня, або фрагментарно представлена. Там ці організації можуть бути альтернативою тіньовому ринку кредитування. Формування системи мікрофінансових інститутів дає можливість збільшити доступність базових банківських послуг для громадян, кооперативів та приватних підприємців. Розвиток мікрофінансових інститутів здатний стати каталізатором розвитку малого та середнього бізнесу, у тому числі інноваційного.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, потрібно зазначити, що регіональні програми розвитку малого підприємництва є типовими та безрезультативними у процесі подальшої реалізації. Незважаючи на те, що майже всі регіони передбачають у своїх бюджетах кошти на підтримку малого підприємництва, проблемою залишається їх фактичне виділення, оскільки обсяги фінансування програмних заходів залишаються незначними.

На жаль, інституціональне забезпечення функціонування механізмів мікрофінансування в Україні є недосконалим, ринок мікрокредитування в Україні розвивається дуже повільно. Так, у 2012 році всіма небанківськими кредитно-фінансовими установами в цілому (включаючи міжнародні організації) було видано кредитів на суму 15 091,4 млн грн, що в середньому становить близько 1 000 доларів США на одного господарюючого суб'єкта підприємницької діяльності, і це не можна вважати достатнім для розвитку підприємництва.

Рівень фінансової підтримки малого підприємництва, передбачений в регіональних програмах, також дуже низький. Структура фінансування заходів регіональних програм розвитку малого підприємництва свідчить про нерівномірність використання бюджетних коштів по регіонах.

Для подальшого динамічного розвитку малого підприємництва в Україні важливо прийняти радикальні рішення:

- влада повинна розглядати мале підприємництво не лише з позиції його фіскально-економічного значення, а як суб'єкт, що забезпечує становлення і розвиток державності (середнього класу);
- виконання найважливіших програм і проєктів має забезпечуватися фінансуванням у повному обсязі завдяки державним коштам на засадах державного замовлення;
- у регіональних програмах розвитку МСП зменшити програмні заходи: замість 30–40

псевдозаходів затвердити 3–4 реальних «прив'язаних» до програми регіонального розвитку;

- запровадити на обласному та місцевому рівнях механізми циклічно-цілевих підходів до розвитку та фінансово-кредитного стимулювання малого та середнього підприємництва.

Реалізація таких заходів буде сприяти вирішенню фінансових проблем малого бізнесу та забезпечить реальний, а не декларативний розвиток малого підприємництва.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва. – К. – 2014 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua/info/3226>
2. Барбакова Л.В. Фінансові інструменти і проблеми залучення фінансових засобів в малий і середній бізнес / Л.В. Барбакова // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2008. – № 4 (4). – С. 102–111.
3. Васьківська К. Фінансово-економічний механізм розвитку малого підприємництва / К. Васьківська, І. Петрик, С. Яромольський // Вісник ДАУ. – 2013. – Випуск 20-23. – С. 135–140.
4. Ватаманюк-Зелінська У.З Вплив бюджетного фінансування на розвиток підприємництва / У.З. Ватаманюк-Зелінська // Економічний форум. – 2013. – № 3. – С. 161–164.
5. Ломачинська І.А. Формування джерел фінансового забезпечення розвитку суб'єктів малого підприємництва / І.А. Ломачинська // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2012. – Т. 17. – Вип. 3-4. – С. 37-43.
6. Щодо ефективності підтримки та перспектив розвитку малого підприємництва у регіонах. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. Відділ економічної стратегії (З.С. Варналій, Т.Г. Васильців) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/903/>
7. Щодо засад реалізації державної політики у сфері розвитку малого підприємництва в Україні. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. Відділ економічної стратегії (З.С. Варналій, Т.Г. Васильців) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1596/>
8. Шлафман Н.Л. Методичні засади формування регіональних програм підтримки підприємництва / Н.Л. Шлафман // Вісник економічної науки України. – 2010. – №2. – С. 171–177.

Одержано 15.09.2014 р.